

Simon Melinda

Bécs vagy Lipcse?

A magyarországi könyvkereskedelem egyesületi kapcsolatrendszer a 19. században

Nem új megállapítás, hogy Magyarországon túlnyomórészt német könyvkereskedők telepedtek le a 19. század első felében. Ők természetes módon használták az anyaországban kialakult kapcsolati hálójukat: azoktól a német és osztrák cégektől kértek bizományi hitelszámlát, akiknél tanultak vagy segédként dolgoztak, illetve amelyek esetleg már szüleikkel, felmenőikkel is üzletbaráti kapcsolatokat ápoltak. Hasonlóképpen hozták magukkal a német könyvkiadás és -kereskedelem szokás-jogát, hagyományait, pénzügyi-számviteli módszereit. Új működési területükön is gyakorlatilag a német könyvkereskedelem egész Európára kiterjedő rendszerének (periférikus) részét képezték.

A szortiment-kereskedések tevékenységének legszámottevőbb része a német import magyarországi eladása volt. Azon kevesek, akik könyvkiadásra is vállalkoztak, csak minimális mértékben tudtak olyan kiadványokat megjelentetni, amelyek külföldre is exportálhatóak voltak (bár törekedtek erre). Így tehát a pénzügyi mérleg erősen aszimmetrikus volt: a német könyvkiadók termékeit importálták, a húsvéti vásárok előtti/alatti elszámoláskor pedig készpénzt/váltót küldtek ki Lipcsébe.

A rendszer csomópontjai a bizományosok voltak. Ezek a nagykereskedő cégek összegyűjtötték a könyvkereskedések megrendeléseit a német kiadóvállalatoktól, majd (akár egy-egy irányban közös) csomagok útján ellátták magyarországi megrendelőiket. A kifizetéseket is ők intézték minden irányban, olykor óriási adminisztrációs gépezetet működtetve. Tették ezt természetesen a haszonért.

A 19. századi könyvkiadás szabott árú termékekkel működött, vagyis a kiadó előre meghatározta a kiadvány bolti árát. Ezek bizományban érkeztek a könyvkereskedésekhez, vagyis a kiadó hitelre adta termékeit, és ezek árát csak a következő évi húsvéti vásárkor kellett kifizetni. A bolti árból rendszerint 33⅓% kedvezményt kaptak a bizományos cégek, amelyek a maguk során 25% kedvezményt adtak a könyvkereskedéseknek. Ilyen haszonkulcs (és sok megrendelő) esetén nyilvánvalóan megérte erre a tevékenységre vállalkozni.

A magyarországi és erdélyi könyvkereskedések észszerű földrajzi okokból bécsi bizományosokkal dolgoztak, hiszen a szállítmányok amúgy is ezen az útvonalon érkeztek hazánkba. Ugyanezen az útvonalon indultak vissza a remittendák (eladatlan könyvek) is a külföldi kiadók felé – ezek postaköltségét a feladó könyvkereskedésnek kellett viselnie, aki ezáltal is érdekeltébbé volt téve inkább az eladásban.

DOI 10.17167/mksz.2023.1.92-104

Az első jel, hogy Pest is részt kér a haszonból és regionális központi szerepre törekszik, az a fővárosi kiadók körlevele, amelyet a frissen megindított osztrák szaklap, a *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 1860. március 20-án megjelent cikkéből ismerünk meg.¹ Ebben Carl Seeliger lőcsei könyvkereskedő „a könyvkereskedelemben eddig nem tapasztalt önkényuralmi visszaélések”-re panaszkodva közölte 11 magyar kiadó (általa is megkapott) levelét. Eszerint

„A Magyarországon és Erdélyben megjelenő (...) cégek számának növekedésével a helyzet olyan mértékben megváltozott, hogy a frankálatlan remittendák immár sok bosszúsággal járnak. (...) Ezért az alulírott pesti könyvkereskedők ebben a kérdésben összefogtak és elhatározták, hogy ez év március 15-től (...) Pestet Magyarország és Erdély számára olyan bizományi központnak kell tekinteni, ahová minden remittenda és egyéb küldemény (...) bérmentesítve küldendő, mint ahogy például Bécs az egész Osztrák Monarchia számára ilyen bizományi központ, Lipcse pedig az egész német könyvkereskedelem számára ilyen bizományi központ.

Pest 1860. február 27.

Ferdinand Eggenberger, Magyar Mihály, Hermann Geibel, Julius Müller, Conrad Adolf Hartleben, Carl Osterlamm, Georg Kilian, Ferdinand Pfeifer, Robert Lampel, Ráth Mór, Lauffer & Stolp.”

Bár Heckenast Gusztáv és Emich Gusztáv² nem írta alá a körlevelet, a kartell akarata érvényesült, és érzékenyen érintett mindenkit. A vidéki könyvkereskedők minden erejükkel tiltakoztak a hatalmi pozícióból hozott döntés ellen. A bécsi lap hasábjain sorra jelentek meg a miskolci Fränkel Bernát,³ a nagyváradi Hollósy Lajos,⁴ illetve névtelen szerzők⁵ cikkei – mindhiába: a kispénzű vidéki könyvkereskedők nem tudtak eredményt elérni ebben az aránytalan küzdelemben. Egy évvel később a tiltakozást kirobbantó Seeliger maga rendkívül rezignált hangnem-

¹ SEELIGER, Carl, *Aus der Provinz = Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1860, 9, 43. (A későbbiekben: OBC)

² Mindkettőjük bel- és külföldi társadalmi-szakmai hálózatával részletesen foglalkozott Lipták Dorottya, ld. *A vállalkozó és a kultúra, Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*, szerk. Lipták Dorottya, Bp., Kossuth, 2012; *Vállalkozás, kultúra, polgárosodás, Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára*, szerk. Lipták Dorottya, Bp., OSZK, 2011; LIPTÁK Dorottya, *Buchhändlerische und verlegerische Karrieren in Budapest während der Modernisierung im 19. Jahrhundert. Eine sozio-kulturelle Analyse = Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte*, 2001/2002, 65–79.

³ FRÄNKEL Bernát, *Offener Brief an Herrn Carl Seliger in Leutschau* = OBC, 1860, 13, 68–69.

⁴ HOLLÓSY Lajos, *Noch einige Worte über das bekannte Circulär der Pester Herren Verleger* = OBC, 1860, 14, 75.

⁵ *Zu Sachen des Pester Circulair's vom Februar d. J.* = OBC, 1860, 19, 101–102; *Miscellen* = OBC, 1860, 21, 120; *Eine Stimme aus der Provinz Ungarns* = OBC, 1860, 26, 147; RÁTH Mór, *Antwort ans „Eine Stimme aus der Provinz Ungarns”* = OBC, 1860, 28, 155; *Noch einmal Nagy's Adels-Lexicon* = OBC, 1860, 30, 163.

ben írt a kérdésről: „Mivel én mondtam ki az első szót az ügyben, hadd mondjam ki az utolsót is, és mondjam el, hogy tavaly télen Pesten, egy kellemes pohár sör mellett érdeklődtem egy pozsonyi kollégámtól az ügy további menetéről, és a rövid választ kaptam: „(...) valószínűleg bérmentesítve kell remittálnunk”.⁶

A kitaró lőcsei bolttulajdonos ugyan még 1862-ben⁷ és 1863-ban⁸ is visszatért a kérdésre, végül már egészen délibábos terveket felvázolva a magyarországi könyvkereskedelem teljes átalakítására, de a helyzet visszavonhatatlanul megváltozott: ettől kezdve Pestre is ki kellett fizetni a remittált könyvek költségét.

Ez azonban még nem azt jelentette, hogy ezen pesti cégek bármelyike már hivatalosan is bizományosi tevékenységet végzett volna, eddig csupán gyakorlatilag volt közvetítő szerepük a vidék felé. A magyar főváros csak a hatvanas évek második felében kezdett bizományi központtá válni. A Schulz-féle szakmai adattár 1861-es kimutatásában még egyetlen hivatalos bizományos sem volt Pesten, ám 1871-ben már kilenc ilyen céget regisztráltak. Bécsset vagy Lipszét persze nem lehet egy napon említeni Pesttel, de Prága hasonló növekedési pályát járt be:⁹

	<i>Bizományos cég</i>		
	<i>1861</i>	<i>1871</i>	<i>1881</i>
Budapest	0	9	10
Prága	0	11	17
Bécs	30	32	31
Lipsz	87	101	131

	<i>Megbízó cég</i>		
	<i>1861</i>	<i>1871</i>	<i>1881</i>
Budapest	0	86	98
Prága	0	78	102
Bécs	267	414	512
Lipsz	2374	3565	5184

Arra azonban érdemes odafigyelnünk, hogy mindezek a viták a bécsi könyvkereskedői egyesület lapjában zajlottak le. Saját orgánumban híján itt közölték véleményüket a magyarországi könyvkereskedők, itt, a nagy nyilvánosság előtt tá-

⁶ SEELIGER, Carl, *An die Herren Provinzial-Buchhändler in Ungarn* = OBC, 1861, 11, 92.

⁷ SEELIGER, Carl, *An die Herren Provinzial-Buchhändler in Ungarn* = OBC, 1862, 11, 89–90.

⁸ SEELIGER, Carl, *An die Herren Provinzial-Buchhändler in Ungarn* = OBC, 1863, 15, 144–145.

⁹ *Statistische Übersicht der Bewegung und Ausbreitung des Buchhandels während der letzten 20 Jahre = Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel, den Antiquar-, Colportage-, Kunst-, Landkarten- und Musikalien-Handel sowie verwandte Geschäftszweige*, Leipzig, Schulz, 1881, 479–480. (A továbbiakban: Schulz Adressbuch)

madtak és védekeztek magyar szakmai belügyekben. Folyt az adok-kapok Fischel Fülöp cégalapítása körül,¹⁰ a Wilhelm Lauffer által adott ingyen példányok ügyében,¹¹ és egészen ingerült hangvételű nyílt levelet adott közre például Julius Thiering (Sopron), amelyben felhívta Alfred Klein (Sátoraljaújhely) figyelmét, hogy ne küldjön többé kéretlen csomagokat, mert nem veszi át / kidobja / a sajtosnak adja el őket (mármint hogy abba csomagolja az áruját).¹² Erre egy védekező levél volt a válasz, majd a soproni kereskedő még határozottabb hangú közleménye: „ha Klein úr olvasta volna a Buchhändler-Correspondenz-t”, tudhatta volna, hogy Thiering megtiltott minden kéretlen küldeményt.¹³

Ez az idézet kiválóan mutatja, milyen referencia-szerepe volt a bécsi szaklapnak Magyarországon az 1870-es években. Ez természetes is, hiszen a Magyar Könyvkereskedők Egyletének megalapítása előtt először csak a német, majd később az osztrák fórumok jelentették az egyetlen lehetőséget a szakmai kommunikációra. Az 1825-ben alapított lipcsei Börsenverein lapja, a *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige* 1834-ben indult, s a kezdetektől fogva figyelmet szentelt a magyar viszonyoknak is.¹⁴ De maguk a Magyarországon letelepedett kereskedők is beküldték írásait a lapba, a helyi viszonyokat elmagyarázva (olykor magyarázkodva) német kartársaiknak.¹⁵ Belső csatáikat is a *Börsenblatt* hasábjain vívták például Carl Friedrich Wigand és Philip Korn (mindketten pozsonyi cégtulajdonosok),¹⁶ itt vádolták meg Emich Gusztávot tisztességtelen árengedmény adásával,¹⁷ aki ugyanitt védekezett hevesen,¹⁸ s ugyanez volt a fóruma a többi pesti könyvkereskedő nyilvános állásfoglalásának

¹⁰ *Die Gefahren des ungarischen Buchhandels* = OBC, 1868, 19, 175; FISCHEL, Philipp, *Entgegnung* = OBC, 1868, 21, 196.

¹¹ *Aus Ungarn* = OBC, 1868, 29, 282; LAUFFER, Wilhelm, *Erwiderung* = OBC, 1868, 31, 299–300.

¹² THIERING, Julius, *Unverlangte Sendungen* = OBC, 1876, 32, 294.

¹³ THIERING, Julius, *Unverlangte Sendungen* = OBC, 1876, 35, 322–323.

¹⁴ Pl. *Ungarn* = *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige*, 1835, 16, 310. (a továbbiakban: BB); *Ungarische Zeitschriften* = BB, 1835, 21, 420; *Pesth* = BB, 1839, 24, 556; *Ausländische Literatur in Ungarn* = BB, 1840, 49, 1171–1172; *Pressburg* = BB, 1840, 69, 1704; *Mannigfaltiges* = BB, 1841, 79, 1877–1878; *Mannigfaltiges* = BB, 1842, 101, 2824.

¹⁵ Pl. REICHARD, Carl, *Dringende Erinnerung aus Ungarn* = BB, 1839, 10, 229–230; B. [BENCZUR József], *Echo aus Ungarn* = BB, 1839, 112, 2857–2860; J. B. [BENCZUR József], *Die ungarische gelehrte Gesellschaft in Beziehung zum Buchhandel* = BB, 1840, 69, 1701; BENCZUR, Josef, *Ungarn's Buchhandel im Verhältniss zum Deutschen* = BB, 1842, 46, 1124–1126.

¹⁶ WIGAND, Carl Friedrich, *Erklärung* = BB, 1841, 92, 2288–2289; KORN, Philip, *Abwehr* = BB, 1842, 12, 330–331.

¹⁷ *Zur Reform des Buchhandels in Pesth* = BB, 1844, 10, 267–269.

¹⁸ *Encore un avis au lecteur* = BB, 1844, 12, 343; EMICH, Gustav, *Beleuchtung des Aufsatzes „zur Reform des Buchhandels in Pesth“* = BB, 1844, 20, 649–654.

is az ügyben.¹⁹ Amikor 1860-ban megindult az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, a magyarországi könyvkereskedők írásos megnyilvánulásai áttevődtek Lipcséből Bécsbe – mindaddig, amíg saját szaklapunk, a *Corvina* meg nem kezdte működését 1878-ban.

A német, illetve osztrák egyesületek azonban nemcsak a kommunikáció lehetőségét adták lapjaik által, hanem az összeurópai szakmai köztudatba való bekerülés lehetőségét is – szakmai címtáraik által. 1839-ben indult Otto August Schulz lipcsei könyvkiadó szaknévsora *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel, den Antiquar-, Colportage-, Kunst-, Landkarten- und Musikalien-Handel sowie verwandte Geschäftszweige* címmel, majd 1866-tól jelent meg Bécsben Moritz Perles *Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel und verwandte Geschäftszweige von Österreich* című adattára.

Mindkét szaknévsort gyorsan „birtokba vették” a magyarországi cégek, hiszen egyértelmű előnyökkel járt, ha létezésükről tudomást szerzett a szakma. A Schulz-féle adattárban 1840-ben 16 magyar cég szerepelt, 1850-ben 32, 1860-ban 39, 1870-ben 77, míg 1880-ban 97 nevet számolhatunk össze.²⁰ A Perles-féle cégtár első (1866-os) kötetében már 70 magyarországi és erdélyi kereskedés szerepelt, 1870-ben 171, 1880-ban pedig 261. Látható, hogy hatványozottan több adatot küldtek be Magyarországról Bécsbe, mint Lipcsébe – ami arra utal, hogy az előbbinek jóval nagyobb szerepe volt a kapcsolattartásban, mint az utóbbinak.

Az adattárakban való szereplés azonban félrevezető lehet (és félre is vezetett néhány korábbi magyar kutatót), hiszen ez nem jelenti automatikusan az adott egyetben való tagságot is. Ha a csillaggal (vagy egyéb szimbólummal) megjelölt cégeket számoljuk össze, amelyek valóban tagok is voltak, egészen más (sokkal alacsonyabb) számokat kapunk. A lipcsei Börsevereinnak 1840-ben nyolc magyarországi tagja volt,²¹ 1850-ben szintén nyolc,²² 1860-ban újra nyolc,²³ 1870-ben

¹⁹ *Über den als Beleuchtung gegebenen Aufsatz in Nro 20. dieses Blattes* = BB, 1844, 34, 1159–1160.

²⁰ *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel, den Antiquar-, Colportage-, Kunst-, Landkarten- und Musikalien-Handel sowie verwandte Geschäftszweige*, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, Otto August Schulz Hrsg., Leipzig, Otto August Schulz. (a továbbiakban: Schulz Adressbuch) *Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel und verwandte Geschäftszweige von Österreich* 1866, Moritz Perles, Hrsg., Wien, Moritz Perles, 1866 (a továbbiakban: Perles Adressbuch); OBC, 1870, 21, 170; OBC, 1880, 34, 319.

²¹ Conrad Adolf Hartleben (Pest), Gustav Heckenast (Pest), Georg Kilian senior (Pest), Kilian & Comp. (Pest), Carl Reichardt (Kőszeg), Andreas Schwaiger (Pozsony), W. H. Thierry (Nagyszombat), Carl Friedrich Wigand (Pozsony).

²² Gustav Emich (Pest), Hartleben kiadó (Pest-Bécs), Hartleben könyvkereskedés (Pest), Gustav Heckenast (Pest), Kilian & Comp. (Pest), Georg Kilian senior & Weber (Pest), Adolf Reichardt (Kőszeg), Carl Friedrich Wigand (Pozsony).

²³ Gustav Emich (Pest), Hartleben kiadó (Pest-Bécs), Hartleben könyvkereskedés (Pest), Gustav Heckenast (Pest), Georg Kilian (Pest), Leonhard August Krapp (Pozsony), Robert Lampel (Pest), Polátsék (Temesvár).

még mindig nyolc,²⁴ 1880-ban pedig már csak hét.²⁵ Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy sem a kiegyezés, sem a könyvkereskedelemmel foglalkozó hazai cégek számának számottevő emelkedése nem növelte meg a lipcsei egyesületbe való belépési hajlandóságot Magyarországon és Erdélyben.

A bécsi egylet adattáiraiban regisztrált hazai vállalkozások közül jóval többen voltak tagjai is az osztrák szervezetnek: az 1866-ban regisztrált 70 magyar könyvkereskedésből 45-en tagok is voltak, az 1870-ben regisztrált 144 cégből pedig 55-en. S ha a század végére vetünk egy pillantást, azt találjuk, hogy 1900-ban a magyarországi könyvkereskedések közül 20 volt tagja a lipcsei Börsenvereinnak és 54 a bécsi Verein der Oesterreichisch-Ungarischen Buchhändlernek.²⁶

A Magyar Könyvkereskedők Egyletének megalakulásakor is nem a német, hanem az osztrák adattárból gyűjtötték ki „azon könyvárusi cégek névsorát (Perles évkönyve szerint), melyek belépésüket még be nem jelentették, és melyek még utólag beléphetnek.”²⁷ Sennowitz Adolf ugyan többször kritizálta a Bécsben megjelent adatok pontosságát²⁸, de az osztrák szerkesztő hátrította ezeket, mondván, hogy ő csak a cégek által beküldött adatokból dolgozik – ha azok pontatlanok, az adattár rájuk vonatkozó része is az lesz. Persze azért mindent megtett az ügy érdekében, hiszen több olyan esetet is ismerünk, amikor „Perles bécsi cég az egyleti tagok hiteles névjegyzékének megküldését kéri.”²⁹ S éppen a mindig kritikus Sennowitz kevesli, hogy 1882-ben csupán 64 magyarországi és erdélyi cég tagja a Buchhändler-Vereinnak. Ezt részben a két nép ellenséges érzéseivel, részben a magyarok „fajtabeli léhaságával” magyarázta, és sürgette társait, hogy lépjenek be bécsi egyletbe. Erre egyrészt azért volt szükség szerinte, mert „hazai könyvkereskedelmünk – hogy a külfölddeli gyér összeköttetéseket ne is említsünk – még monarchiánk másik felével a szorosabb összeköttetések hiánya miatt is szenved”, másrészt azért, hogy barátságos viszonyt ápolva az osztrákokkal, kivegyék kezükből az importálás hasznát.³⁰

Az ellentéteknek tehát nyilvánvalóan anyagi okai voltak: egyrészt a kiszolgáltatottság a bécsi bizományos cégek felé, amelyek minden magyar ügyletet tranzitálva haszonra tettek szert, részben pedig az osztrák cégek magyarországi könyvterjesztése, amely jócskán kiharította a helyi cégek potenciális profitjából. 1883-ban

²⁴ Hartleben und Comp. könyvkereskedés (Pest), Gustav Heckenast (Pest), Georg Kilian könyvkereskedés (Pest), Georg Kilian kiadó (Pest), Leonhard August Krapp (Pozsony), Robert Lampel (Pest), Bernhard Nagel (Buda), Polátschek (Temesvár).

²⁵ Ludwig Aigner (Budapest), Dobrowsky und Franke (Budapest), Leonhard August Krapp (Pozsony), H. Martin (Budapest), Adolf Maurer (Kassa), Samuel Rosenberg (Eperjes), Johann Stein (Kolozsvár).

²⁶ Perles Adressbuch, 1900.

²⁷ *Corvina*, 1878, 1, 7.

²⁸ A., *Perles Adressbuch und der ungarische Buchhändler-Verein = Corvina*, 1882, 25, 103; SENNOWITZ Adolf, *Könyvkereskedelmünk a Perles-féle «Adressbuch»-ban = Corvina*, 1886, 17, 66–67; SENNOWITZ Adolf, *Kisértő volt magyar könyvárusok = Corvina*, 1889, 9, 34–35.

²⁹ *Corvina*, 1886, 32, 135.

³⁰ S. A. Szeged [SENNOWITZ Adolf], „*Kedves pályatársak!*” = *Corvina*, 1882, 23, 92–93.

Rautmann Frigyes is azt követelte a rendőrségtől, hogy fogják el és toloncolják ki a hazánkban „törvénytelenül szerte barangoló osztrák kolportőr-hadat.” Az osztrák nagykereskedőket is igen szemléletes jelzőkkel illették: „Ne túrje legalább a magyar könyvkereskedelem, hogy ama jó szomszédaink, kik valahányszor csak tehetik, rúgnak egyet rajtunk, fitymálva lenézik a magyar könyvárúst, sőt nemzeti becsületében is gázolnak, azok a jó szomszédaink, kik expanzív kifelé működésük polip karjaikkal amúgy is eleget szipolyozzák vérünket, még a bizományosság útján is szívják el tőlünk amúgy is véres verejtékes keresményünk legnagyobb részét.”³¹ Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mind az osztrák, mind a magyar egyesület pontosan ugyanabban a kiszolgáltatott, alárendelt helyzetben volt az akkori Európa könyves fővárosának számító és abszolút gazdasági erőfölénnyel bíró Lipcsével szemben. 1881-ben például a könyvkereskedői szervezetek ugyanolyan körlevelet kaptak, amelyben felszólították őket, hogy „minden egyesület küldje meg két példányban az alapszabályait a Börsenvereinnak megerősítés végett, mert ezentúl (...) csak oly egyesületek tagjai részesülhetnek a *Börsenblatt* hirdetésseinél stb. az alapszabályilag meghatározott kedvezményekben, melyeknek alapszabályai a Börsenverein által is megerősítették.”³²

Az amúgy sem felhőtlen osztrák–magyar viszony azonban egészen elmérgesedett 1888-tól. Ebben az évben ugyanis a lipcsei Börsenverein új szabályzatot dolgozott ki, amely több ponton is eltért az addigi gyakorlattól, és azonnali lépéskényszerbe hozta az összes nemzeti egyesületeket. A *Corvina* közölt is részleteket az új német alapszabályból, és Benkő Gyula, akkori egyesületi titkár tömören jellemezte is azt: „Az eddig szabad társulás elvén nyugvó, üzleti hatáskörébe senkinek be nem folyó egyesületből kényszer-szövetkezet lett, mely szigorú követeléseket szab tagjaira. (...) Feltűnik mindenekelőtt a szövetkezeti alap, mely vidéki, ún. kerületi fiókegyesületekre támaszkodik s megkívánja, hogy az, aki a Börsenverein tagja akar lenni, tagja legyen egyszersmind az ő helyi egyesületének.”³³ Ez az abszolút hierarchikus rendszer tehát nemzeti (területi) alapszervezetekre épült, amelyek a Börsenverein tagjaiként feladták autonómiájukat, cserébe viszont kizárólagosságot élveztek az adott területen és részesültek a lipcsei anyaegyesület által nyújtott előnyökben.

Az osztrák egyesület azonnal lépett: az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 1888. augusztus 11-i számában már az új alapszabály-tervezet kidolgozott szövegét közölték, azzal a sürgető kéréssel, hogy a tagtársak a hozzászólásaikat minél hamarabb tegyék meg, hogy az új szabályzatot a lehető leggyorsabban el tudja fogadni a közgyűlés.³⁴ A tervezet összeállítóinak nem volt nehéz dolguk, hiszen a Börsenverein elnöksége kiadta a kerületi egyesületek alapszabálymintáját is, amely alapján dolgozhattak – sőt, dolgozniuk kellett.

³¹ Spectator secundus [SENNOWITZ Adolf], *Kell-e Bécs mint bizományosi hely?* = *Corvina*, 1888, 16, 66–67.

³² *A MKE 1881. július 28-án tartott ülésének jegyzőkönyve* = *Corvina*, 1881, 15, 59.

³³ *Külföldi ügyek* = *Corvina*, 1888, 13, 54.

³⁴ *Entwurf neuer Satzungen für den Verein der österreichisch-ungarischen Buchhändler* = OBC, 1888, 33, 378–383.

A magyar könyvkereskedők ezzel szemben mérlegeltek és késlekedtek. Augusztus 20-i közgyűlésükön még csak annyit állapítottak meg, hogy „a választmány már több ízben foglalkozott e kérdéssel, de javaslat betérjesztése még nem vált lehetségessé”, így a legközelebbi közgyűlésben kívánnak határozni a kérdésről. „Ily egzisztenciális kérdésben az elhamarkodás esetleg igen kényelmetlen helyzetbe juttathatná egyletünket, mely függetlenségét lehetőleg óvni kívánja.” Azt tisztán látták, hogy „a belépés előnyei azok volnának, hogy a magyar könyvkereskedelem a hatáskörébe eső területen a külföldi verseny túlkapásai ellen megóvatnék, hátránya pedig, hogy a magyar könyvkereskedők egyletének tagjai kötelezetenek egyúttal a Börsevenein tagjaivá is lenni” – vagyis a belépés bizony költségekkel járna. Végül úgy határoztak, hogy a választmány lépjen kapcsolatba a Börseveneinnel és próbálják elérni, hogy „egyletünk függetlenségének és önállóságának föladása nélkül, lehetőig részesüljön a Börsevenein által nyújtott előnyökben.”³⁵ Minderről azonban csupán a következő évi, 1889. nyári közgyűlésen terveztek határozatot hozni.

Eközben az új bécsi alapszabálytervezet szövegében érdekes újdonságok bukkantak fel: az eddig Verein der *Österreichischen* Buchhändler neve immár Verein der *Österreichisch-Ungarischen* Buchhändler lett, az egyesület új adminisztratív szervezeti felépítésében (8. §) pedig megjelent a kilenc területi egységet (köztük Magyarországot is) képviselő obmann-rendszer.

Sennowitz Adolf megkongatta a vészharangot augusztus 30-án és szeptember 10-én megjelent hosszú, polemikus cikkében. Szerinte a 12. órában járnak, és gyors, határozott döntést kellene hozni a kérdésben, mert ettől függ, hogy javulni fog-e a magyar könyvkereskedelem helyzete, vagy „továbbra is oly alantas függőségben tartott, méltóságával s érdekeivel ellenkező állapotban fog-e megmaradni”, mint addig volt. Felhívta a figyelmet arra is, hogy új alapszabályában az osztrák egylet hirtelen feltűnően nagy figyelmet szentelt Magyarországnak: „a magyar könyvkereskedők egyesülete 191 szép számot tevő tagjaival egyszerre csak jelentőségre jut, soha nem tapasztalt figyelemben s előzékenységben részesül és szinte kapkodnak utána.” Ennek oka Sennowitz szerint az, hogy az osztrák egyletnek szüksége volt a magyarokra a Börsevenein dominanciájának valamelyes ellensúlyozására. Az általa felvázolt képlet igen egyszerű: „Szerintem a lipcsei Börseveneinhez közvetlen csatlakozás a boldogulást, az osztrák egylethez való csatlakozás ellenben a hanyatlást jelenti!” „Ha tehát szükségképp már csatlakoznunk *kell* az egyik vagy másik egylethez (...), akkor már a józan ész is azt parancsolja, hogy csatlakozzunk inkább a nagyobbikhoz, a tekintélyeshez.”³⁶

Egy másik cikkében még határozottabban fogalmazott: „Nem naponta kell-e tapasztalnunk, miként özönlí el az éhes szomszéd önművelte területeinket kérértlen kiterjesztésével, miként veszi el szánkából kenyérünket s miképp hódítja el tőlünk saját vevőinket? Ez a hatalmas, tekinteteket s korlátokat nem ismerő invázió saját

³⁵ *Jegyzőkönyv a MKE 1888. évi augusztus hó 20-án tartott közgyűléséről = Corvina*, 1888, 24, 101, 103.

³⁶ SENNOWITZ Adolf, *Videant Consules = Corvina*, 1888, 24, 108; 1888, 25, 108.

létünket fenyegeti, s ha mi még ezek tetejébe önállóságunkat is odadobjuk, s bilincsekbe engedjük verni magunkat, önkormányzati és adminisztratív tekintetben beleolvadván a Bécsben székelő osztrák egyletbe, elismervén annak fensőbbiségét, akkor ez biztos elpusztulásunkat jelentené. (...) Mert «timeo danaos et dona ferentes»! Vagyunk mi (...) oly erősek s életképesek, hogy a nagy német nemzetközi Börsenverein rokonszenvesebb égisze alatt könnyen nélkülözhessek a hírhedt, kétes értékű osztrák barátságunk vesztünkre törő ölelkezéseit.”³⁷ Nagy változás ez az 1882-es Sennowitzhoz képest, aki barátságos viszonyra buzdított az osztrákokkal és a bécsi egyletbe történő tömeges belépést sürgette...

A valóságban annyi történt, hogy Révai Sámuel alelnök és Benkő Gyula egyesületi titkár elutazott Bécsbe az immár osztrák–magyar egyesület 1889. február 2-án tartandó közgyűlésére. Kiküldetésük célja: „a bécsi egylet hangulatának megismerése”.³⁸ A konkrét tárgyalásokról nem számoltak be a nyilvánosság előtt, de nem sokkal később a bécsi választmánytól hivatalos átírat érkezett, amely felszólította a magyar egyletet, hogy „az osztrák egylet szabályzatához való hozzájárulása iránt mielőbb nyilatkozzék.”³⁹ Ez a magyarok számára elfogadhatatlan volt, hiszen az új bécsi szabályzat „Magyarországot mint szekciót ismeri csak el, melynek Obmannja egy szavazattal szerepelne a Central Ausschussban, éppúgy, mint Karinthia vagy Krajna.” Ráadásul a „Central Ausschuss hatásköre már magában véve is teljesen jelentéktelen, s az egyleti közhatalom nem ennek, hanem a választmánynak (Vorstand) van kezébe letéve, mely pedig *csupán bécsi könyvkereskedőkből állhat.*”⁴⁰

Valóban, ha a két egylet aktuális létszámát figyelembe vesszük, igencsak egyenlőtlenül oszlottak meg a szavazati jogok. Ha az új szabályzat által meghatározott kerületek mellé kigyűjtjük az 1889-es Perles-féle adattárban regisztrált cégek számát, az alábbi, erősen kiegyensúlyozatlan arányokat látjuk:

1. Magyarország: 370
2. Alsó-Ausztria: 287
3. Felső-Ausztria és Salzburg: 34 + 9
4. Stájerország, Karintia és Krajna: 40 + 8 + 6
5. Tirol és Vorarlberg: 44
6. Osztrák tenger mellék és Dalmácia: 26 + 8
7. Galícia és Bukovina: 100 + 19
8. Morvaország és Szilézia: 82 + 26
9. Csehország: 282.⁴¹

³⁷ A. S. Szeged [SENNOWITZ Adolf], *Az osztrák új aera és – mi = Corvina*, 1889, 2, 6; 1889, 3, 10.

³⁸ *A MKE választmányának 1889. jan. 30-án tartott üléséről felvett jegyzőkönyv = Corvina*, 1889, 4, 14.

³⁹ *Jegyzőkönyv a MKE jún. hó 25-én tartott választmányi üléséről = Corvina*, 1889, 18, 69.

⁴⁰ *A MKE választmányának 1889. febr. 7-én tartott üléséről felvett jegyzőkönyv = Corvina*, 1889, 4, 15.

⁴¹ *Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz* 1888, 33, 380; 1889, 38, 403–404 (a továbbiakban: OUBC).

Nem csoda tehát, hogy 1889 nyarán a magyar könyvkereskedők úgy határoztak, hogy „egyletünk saját önállóságának kockázata nélkül a bécsi egylet alapszabályait el nem ismerheti, s ennél fogva a lipcsei egylethez való csatlakozást határozta el, úgy azonban, hogy egyletünk saját egyéniségét föl ne áldozza, s a lipcsei egyletnek csakis céljai megvalósításában segédkezzék anélkül, hogy annak egylet tagsági kötelezettségeit viselje.”⁴² Vagyis: a Börsevenreinhoz való csatlakozást, de valódi csatlakozás nélkül. Fából vaskarika.

Az a helyzet, hogy a Magyar Könyvkereskedők Egylete elkésett. Az osztrák–magyar egylet az 1889. január 1-i határidő előtt elkészült az új alapszabályával, azt beterveztette Lipcsében, ott elfogadták, és a Börsevenreinek alapszervezete az egész monarchia területén a Verein der Österreichisch-Ungarischen Buchhändler lett. Már hiába is nyújtotta volna be csatlakozási kérelmét az MKE Lipcsében, azt napirendre sem vették volna, hiszen ez a földrajzi régió jogilag már képviselve volt a Börsevenreiban. (Az új magyar alapszabály tervezetét – amely a lipcsei, illetve a lipcsei útmutatás alapján készült bécsi mintákat követte – a *Corvina* 1889/22–23. száma hozta, és csak az augusztus 20-án tartott közgyűlés szavazta meg.)⁴³

Ezek után annyit tudtak mindössze tenni, hogy passzív ellenállást tanúsítottak a bécsi szervezet irányában. A csatlakozást sürgető átiratra adott válaszukban így fogalmaztak: „Nem a mi dolgunk, és nem is áll módunkban, hogy a kollégák nagyra becsült egyesületének alapszabályába bele akarjunk avatkozni, és mivel nagyszámú magyarországi taggal rendelkezik, az alapszabály szerint joga van ahhoz is, hogy közgyűlésén elnököt válasszon a számukra, de eleve el kell utasítanunk, hogy ezt a választást bármilyen formában elismerjük, vagy a választott személy tisztségét Magyarország területére nézve jogosnak tekintsük.” Áthidaló javaslatként azt kérték, hogy a bécsi egyesület magyar szekciójának elnöki tisztségét ne töltsék be, és a felmerülő ügyekről alkalmanként egyeztessen a két egyesület. Ebbe a bécsi egylet is beleegyezett, és ettől kezdődően egy udvarias, de távolságtartó viszonyban élt egymással a két szervezet.

A bécsiek még egyszer megpróbálkoztak a magyarok bevonásával: 1898 nyarán (nyolc évvel az említett „szakmai kiegyezés” után) ismét felkérték a Magyar Könyvkereskedők Egyletét, hogy a magyar szekció élére jelöljön ki valakit obmann-nak. Az udvarias elutasításra válaszul a bécsi szervezet a magyar egylet akkori elnökével, Hoffmann Alfréddal töltötte be az állást. A tapintatos, de határozott elnök megköszönte a bizalmat, de jelezte, hogy „a bécsi egylet működésében nem óhajt részt venni.”⁴⁴

A következő két évtized ennek a kényszerű „házasületnek” minden pozitív és negatív vonását mutatta. Több jelét láthatjuk a kollegiális együttműködésnek is,

⁴² *Évi jelentés a választmány 1888/9. egyletvi működéséről = Corvina*, 1889, 24, 100.

⁴³ *Jegyzőkönyv a MKE 1889. augusztus hó 20-án tartott rendes évi közgyűléséről = Corvina*, 1889, 25, 107.

⁴⁴ *Jegyzőkönyv a MKE 1898. évi július 5-én tartott választmányi üléséről = Corvina*, 1898, 19, 93.

de nem egyszer előfordult, hogy a magyar egyesület színleg autonóm, de gyakorlatilag alárendelt helyzete fájoan nyilvánult meg. Ilyen volt például az az eset, amikor a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1907. január 2-án(!) este volt kénytelen általános ülést tartani, mert Bécsből kijózanító üzenet érkezett. „Az osztrák egylet (...) figyelmeztette egyletünket, hogy a rabattügyben csupán olyan határozatokat léptessünk életbe, melyek az osztrák könyvkereskedelemben is érvényben vannak (...), mert ezáltal kitehetjük magunkat az osztrák és német könyvkereskedők konkurenciájának és (...) a Börsenverein ilyen esetekben nekünk védelmet alig nyújthat.”⁴⁵

Nem meglepő tehát, ha újra és újra felbukkantak a helyzet megoldására tett javaslatok. 1903-ban például Kemény Miksa indítványozta, hogy az egylet „tegyen lépéseket arra nézve, hogy a lipcsei Börsenvereinnel szemben önállóságot nyerjen és függetlensége a bécsi egylettől elismertessék.”⁴⁶ Ennek megoldására úgy határoztak, hogy a szervezet életében először fizetett ügyvédet fogadnak (Ranschburg Nándor személyében), aki évi 600 korona tiszteletdíjért megoldási javaslatot kell kidolgozzon. Az elveszített lehetőség helyrehozása azonban fizetett ügyvéddel sem sikerült.

Bármennyire is sérelmezték, a magyar könyvkereskedők még a 20. század első másfél évtizedében is csak abban az esetben léphettek be a lipcsei egyesületbe, ha előzőleg igazolták, hogy az osztrák könyvkereskedők egyesületének is tagjai.⁴⁷ 1906-ban is csupán azt tudták megállapítani a közgyűlésen, hogy „a német Börsenverein hivatalosan csak az Osztrák–Magyar Könyvkereskedők Egyletét ismeri el mértékadó testületnek, s alapszabályai szerint csakis oly magyar kereskedőket vesz fel tagjai sorába, kik már előzetesen az Osztrák–Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagjai. Nem követeli tehát, hogy az illető a Magyar Könyvkereskedők Egyletének is tagja legyenek.”⁴⁸

Az 1889-ben kialakult viszonyokat tehát már senki sem tudta megváltoztatni – egy világháború kellett hozzá. Az egész Európát felforgató konfliktus először gazdaságilag tette szinte lehetetlenné a könyvkereskedők helyzetét. 1916-ban már arról ír a kétségbeesett Ranschburg Viktor, hogy az örök rivális osztrák könyvkereskedőkkel közösen, karöltve forduljanak a lipcsei könyvkiadókhöz és „magyarázzuk meg azt a káros, visszás állapotot, amelybe a könyvvarus (...) kerül a márka folytonos emelkedése révén.”⁴⁹

A fegyverek dörgése gyorsan elfeledtette a sok évtizedes osztrák–magyar rivalizálást és viszálykodást, s ezek hirtelen „boldog békeidőkkel” lényegültek át. Az otthon a csőd ellen küzdő vagy éppen a fronton harcoló könyvkereskedők már nem az ellenséget látták a másikban, hanem a sors- és pályatársat, az üzletbarátot,

⁴⁵ *Jegyzőkönyv a MKE folyó hó 2-án este megtartott általános üléséről* = *Corvina*, 1907, 1, 1.

⁴⁶ *Jegyzőkönyv a MKE 1903. dec. 16-án tartott választmányi üléséről* = *Corvina*, 1904, 1, 1.

⁴⁷ *Jegyzőkönyv a MKE 1903. október 25-ikén tartott jubiláris közgyűléséről* = *Corvina*, 1903, 33, 169.

⁴⁸ *Jegyzőkönyv a MKE folyó hó 9-én tartott általános üléséről* = *Corvina*, 1906, 35, 187.

⁴⁹ *Jegyzőkönyv az 1916. évi január hó 13-án tartott választmányi üléséről* = *Corvina*, 1916, 2, 5–6.

a „mi világunk” részét. Szép, de ugyanakkor fájdalmas egy magyar könyvkereskedő beszámolóját olvasni az 1917-es harctéri élményeiről:

„A véletlen különös találkozása, hogy annál a csapatalakulatnál, hova harctéri beosztásomnál fogva kerültem, két előkelő, nagy műveltségű bécsi könyvkereskedő – tüzérfőhadnagyok – tesznek szolgálatot. A *Börsenblatt*, *Wahlzettel*, a *Mitteilungen* és a *Corvina* állandóan ott fekszenek az ismétlődő pisztoly, a prizmás távcső, térképmérő és egyéb katonai műszerek társaságában fenyőfából összerótt asztalunkon. A paritás kedvéért én képviselem a magyar könyvkereskedelmet, és ez a kis libris csoport naponta összeül, és folyik a szakszerű vitatkozás, kiadói, könyvtárosi élmények megbeszélése, míg kis házikónk ablakai meg-megrázkódnak az ágyúk és bombavetőök dörgésétől.”⁵⁰

A magyar és az osztrák könyvesek ugyanazzal a nosztalgiával kapaszkodtak az elmúlt régi világ emlékébe, amelyben még ellenfelek voltak, de annak a világnak már végképp vége volt. A háború végeztével, 1920-ban kezdődtek el a tárgyalások a Börsenvereinnel, hogy ismerjék el a Magyar Könyvkereskedők Egyletét az önálló Magyarország szakmai képviselői szerveként,⁵¹ de csupán 1929. október 30-án írták alá azt a szerződést, amelynek értelmében „egyesületünk a Börsenvereinnak elismert külföldi szerve lett, a német terminológia szerint „Anerkannter Verein”.⁵²

Simon, Melinda

Vienna or Leipzig?

The International Network of the Hungarian Book Trade in the 19th Century

It is not a new finding that booksellers who settled in Hungary and Transylvania in the first half of the 19th century were predominantly German. They used their network of contacts in the motherland, bringing with them the customary law and traditions of German book publishing and book trade. Even in their new field of operation, they practically formed a (peripheral) part of the European-wide system of the German book trade.

For logical geographical reasons, the bookshops in Hungary and Transylvania worked through Viennese agents, since the consignments arrived in Hungary via this route anyway. It was only in the second half of the 1860s that the Hungarian capital began to become an independent centre of commerce.

Lacking their trade journal, Hungarian booksellers first published their notices and fought their internal battles in the *Börsenblatt* in Leipzig (from 1834) and later in the *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* in Vienna (from 1870), until our newspaper, *Corvina*, began publication in 1878.

However, the German and Austrian associations not only provided a means of communication through their journals but also a way of entering the European professional community through their

⁵⁰ F. K., *A könyvkereskedelem jövője (Harctéri reflexiók)* = *Corvina*, 1917, 6, 30–31.

⁵¹ *Megállapodásunk a német egyesületekkel* = *Corvina*, 1920, 31, 153.

⁵² *Egyesületünk XLVI. rendes közgyűlése* = *Corvina*, 1930, 27, 148–149.

professional directories. Leipzig book publisher Otto August Schulz's directory started in 1839, and then Moritz Perles' similar database was published in Vienna from 1866.

Hungarian companies were quick to appear in both directories in large numbers, but if we count only the actual members of the respective associations, the numbers are much lower. The Börsenverein in Leipzig, for example, had only 7–8 Hungarian members between 1840 and 1880, while the Vienna association had many more.

In practice, however, the Hungarian and Austrian book trade was in constant rivalry and conflict. There were financial reasons for these conflicts: on the one hand, vulnerability to the Viennese agents, which made a profit by transiting all Hungarian transactions, and on the other hand, the distribution of books by Austrian firms in Hungary, which cut into the potential profits of local firms. It should not be overlooked, however, that both the Austrian and the Hungarian associations were in the same vulnerable, subordinate position vis-à-vis Leipzig, which was the book capital of Europe at the time and had absolute economic dominance.

From 1888 onwards, Austro-Hungarian relations, which were not always smooth, became very strained. In that year, the Börsenverein in Leipzig drew up new regulations which immediately forced all national associations to take action. This new hierarchical system was based on national (territorial) associations, which, as members of the Börsenverein, gave up part of their autonomy in exchange for exclusivity in the territory and the benefits of the parent association in Leipzig.

The Hungarian booksellers acted slowly, while the Austrian association took immediate action: its new statutes, drawn up before the deadline of 1 January 1889, were adopted in Leipzig and the official member organisation of the Börsenverein throughout the monarchy became the Verein der Österreichisch-Ungarischen Buchhändler. Thus, from then on, the Börsenverein only admitted those Hungarian booksellers who could prove that they were members of the Vienna association. The only thing the Hungarian Booksellers' Association could do was to negotiate to the extent that the Hungarian section of the Vienna Association would not be chaired and that the two associations would occasionally consult on matters of concern.

It took a world war to change the unchangeable conditions established in 1889. The thunder of guns quickly made the decades of rivalry fade away, and they suddenly became 'happy peacetime'. Booksellers fighting bankruptcy at home or fighting on the front line no longer saw each other as enemies but as partners in destiny and career. Hungarian and Austrian booksellers clung to the memory of the old world with the same nostalgia, but that world was over.

After the end of the war, in 1920, negotiations began with the Börsenverein to recognise the Hungarian Booksellers' Association as the professional representative body of the now independent Hungary, but it was only in 1929 that the contract was signed under which the Hungarian association became a recognised foreign body (Anerkannter Verein) of the Börsenverein.

Keywords: 19th century, Hungarian Booksellers' Association, publishing, book trade, Börsenverein, Verein der Österreichisch-Ungarischen Buchhändler.